

SVĚTLO Z VÝCHODU

Václav Běhounek

Obnovují se rozpravy o naší kulturní orientaci, ale bohudíky tu již není otázek a pochyb, zda se snad nemáme přimykát k nějaké kultuře bohatší a vyšší, otázek a pochyb, jaké pronásledovaly spisovatele obrozené v počátcích jejich smělého a statečného díla, otázek, jaké nám byly kladeny od cizinců i jaké zaznívaly bolestně z vlastních úst, když se zdálo, že až příliš žijeme v stálém a mocném průvanu cizích myšlenek.

Dvacet let samostatného politického a státního života nám dalo kulturní sebevědomí. Když jsme si na počátku oněch let ujasňovali a revidovali svůj vztah k světu, kladli jsme si s T. G. Masarykem otázku, čím přispíváme a čím přispějeme do pokladnice lidstva a čeho potřebujeme od národů ostatních, abychom přispěli hodně? Masaryk to ve Světové revoluci dával jako úkol našim literárním historikům a uměleckým kritikům, našim sociologům a historikům a stejně našim politikům. Sám vyslovil přesvědčení, že hlubší poznání kultury všech národů, filozofická kritika jejich kulturního vývoje nás odkazuje ke kulturní syntezí, k vzájemnosti nejen slovanských, nýbrž všech národů. Proto ke starému programu *Ex oriente lux?* odpovídal: Ano, ale také *Ex occidente!* A doložil, že naše historie a naše zeměpisné postavení vybízí k této syntezí.

Nebudeme asi o to míti ani dnes mezi sebou podstatných sporů, když se naše politické těžiště přesunulo na východ, když jsme se nyní šťastně svou národní a státní existencí opřeli o Svaz sovětských socialistických republik. Dále pro naši kulturní orientaci zřejmě a nutně vyplývá to, co naši zahraniční politice za této války a o dvacet let později než Masaryk určil prezident Edvard Beneš: že totiž nebude ani jen západní ani jen východní, nýbrž zase evropská, mezinárodně syntetická a svým přátelům a spojencům, tak jako vždy byla, k smrti věrná. Plyne to z našeho zeměpisného položení v Evropě mezi západem a východem i z naší deset století trvající tradice.

A tu si tedy právem odpovídáme, že – vycházejíce ze své nekulturní izolace takzvaných protektorátních a válečných let – budeme opět východníky, jako jsme jimi byli vždycky od Puškina až k Simonovu a od Dobrovského až k Nejedlému, protože to je jedna z nejspontánnějších českých kulturních tradic a žila v nás jako projev nevroucnější a nevášnivější touhy v dobách politického temna a nejistot. A že budeme právě tak západníky, jako jsou západníky sami Rusové, protože – jak nám to živě dokládají romanisté, naposledy Václav Černý – máme základem své kul-

turní existence kulturu západu, a že celá naše moderní kultura je svou povahou západní. Došli jsme tedy výměnou názorů k shodné odpovědi: *Východ i Západ*. Tedy k Masarykovu: Světlo z východu, ale také ze západu. A shodujeme se jistě i v tom, že si musíme ze všech těch plodných světových podnětů hlavně *dál tvořit po svém*, abychom doma byli opravdu doma, netoliko jako na bytě, jednou v tíživém a přetrpkém podnájmu u Němců, podruhé na příjemných koktejlech u Francouzů, potřetí abychom se třeba pitvořili po Angličanech a tesknili se severany nebo posléze snad spokojeně požívali toliko srdečného, štědrého přátelství a pohostinnosti Rusů.

A určit si svébytnost české kultury, její samostatné rysy, její vlastní příspěvek do pokladnice světa, je právě tak naším úkolem, jako zkoumat sílu, šíři a dosah vlivů, kterým podléhá a které na ni plodně a šťastně působí k jejímu vlastnímu rozvoji.

Jako důsledek našeho položení v Evropě a naší vzdělanostní žízně, našeho trvalého styku s kulturními ohnisky východu i západu i naší snahy býti ve světě jako rovní s rovnými, byla nesčetněkrát konstatována *vysoká vzdělanostní úroveň našeho národního celku*. Potvrdili jsme si ji i za okolností tak tvrdých a krutých, jako byla německá nová Evropa železných mříží a ostnatých drátů. A na svých vrcholcích má naše národní kultura několik básnických, hudebních, výtvarných a myslitelských individualit, které vyrostly z české tradice, uhajují nám před světem právo na vlastní národní a státní bytí a osobitě a význačně přispívají do oné společné světové pokladnice ducha a umění.

Žádná národní kultura se nevyvíjí izolovaně, toliko v rámci svého jazyka a svých duchovních a skutečnostních zdrojů. Mezi všemi národními kulturami, jimiž proniká klasické dědictví, jsou mnohonásobné vzájemné svazky a podivuhodné příbuznosti. Pohledme jen na oscilaci mezi ruským východem a francouzským západem, jak si Rusko pilně zpracovávalo a asimilovalo pronikavý vliv francouzského osvícenství a později třeba Balzakův, Dumasův, Hugův, Prospera Mérimée a jak zase Francouzi užasle přijímali Dostojevského, Turgeněva a Tolstého.

U nás byly vlivy západní kultury, hlavně francouzské, spřízněny s ní, s jejími uměleckými směry, manifestovány a utužovány tak, že to až vyvolávalo výtky přehnaného cizomilství. Literární historie a kritika hojně a patřičně tyto vlivy určovala a vymezovala. Otázka se spíše klade, *jaký je u nás vliv východní, hlavně ruský?* Projevuje-li se nějak více než pouhou znalostí jmen a děl ruských autorů a četnými překlady z nich? Je-li dán důsažněji než osobním pobytem některých českých kulturních lidí v Rusku a tvorbou a poznatky z toho vytěženými? Je-li tu ještě něco více nad

několik duchovních poutí do Jasně Poljany? Jsou-li tu hlubší a trvalé vlivy myšlenkové, umělecké, ideová závislost a shodnost či odvozenost obsahu a forem? A má pravdu F. V. Krejčí, že se východním národům přibližujeme svou úzkou a mladou kulturní základnou? Málo jsme si tyto věci u nás zkoumali, přezírali jsme je a podceňovali, snad i proto, že jsme někdy svou východní orientaci i východní vlivy zcela popírali.

Znali jsme vůbec dost Rusko? Byli jsme snad prostředníky jeho kultury na západ, jak nám to určovala naše poloha i úloha nejzápadnějších Slovanů? Hledali jsme v Rusku, kam jsme vždycky i přes všechna zklamání upírali své konečné naděje politické, protiváhu proti kulturním vlivům německým? Působila na nás ruská kultura například svými klasiky podstatněji a více než třeba na Němce nebo na Francouze? Masaryk před padesáti lety shledával, že znalost ruské literatury v Němcích je mnohem úplnější a dokonalejší než u nás a že Němci, Francouzi, Angličané studují svět ruský a slovanský mnohem úsilněji a všestranněji než my. Dlouho jsme neměli ve své literatuře o Rusku víc, než co napsal Havlíček. Podstatně se pak do studia ruské myšlenky a ruské literatury zabral právě až Masaryk. Ale ani my jsme pochopitelně neunikli mocnému vlivu, síle a kouzlu Gogolovu, Dostojevského, Turgeněva, Gončarova, Tolstého, jak nám je prostředkovaly překlady, počínající se osmdesátými lety minulého století a na jejich konci založenou Ottovou Ruskou knihovnou. A po položených otázkách máme před sebou celou šířku problému, *jak ruská literatura působila na českou* a kde i kterak se to projevuje. Nelze jej řešit bez monografické průpravy, která čeká na naši mladou slavistickou školu. Ale je možno jej prokázat některými zjevnými souvislostmi a hlavně dokumentovat, že už neplatí výtky, jako bychom si Ruska málo všímali a je nestudovali.

Ukazatelem zájmu jsou jistě *překlady*, počínajíc třeba Krylovovými bajkami a končíc nejčerstvější agitkou z konce vlastenecké války, od horlivého obrozence Puchmajera až po absolventa obchodní školy, který se obstojně naučil rusky. Výmluvné je, jak k nám ruští básníci a spisovatelé od Puškina a Lermontova, Gogola a Gribojedova přicházeli a opět se vraceli a aktualizovali v různých generačních vrstvách. A první známky ohlasu lze spatřovat ve vlivech Slova o polku Igorevě, ruských bylin, pověstí a pohádek na Rukopisy, na Čelakovského, na Erbena i na Zeyera, na Antonína Marka a Pravoslava Koubka, v látkových i formálních vlivech Puškina, Lermontova a Gogola na Havlíčka, na májovou generaci, mezi nimi zvláště na J. V. Friče, Vítězslava Háška a Gustava Pflęgra-Moravského (Pan Vyšinský), ve vlivech na Svatopluka Čecha a Elišku Krásnohorskou.

Máme *životní osudy* spisovatelů, spjaté s Ruskem a odrážející se v jejich díle, jako u Serváce B. Hellera a B. Havlasy. Z poznání Ruska těžili

Havlíček, Stašek, Holeček, Zeyer, Machar. Ale jistě nejpodstatnější je *literární vliv ruského realismu* na naši realistickou prózu, na Moravany Mrštíka, Herbena, V. K. Jeřábka, M. Jahna, na Holečka, A. M. Šimáčka, Raise, kterýžto realistický vliv je daleko podstatnější než vliv romantismu Puškinova a Lermontovova, jenž se u nás vrací mnohem později až ve spojitosti se socialistickým realismem a jako jeho doplněk. Trvající a opakující se je vliv Dostojevského na psychologické prohloubení českého románu, sahající až k Boženě Benešové, Emilu Vachkovi, Františku Langrovi a Egonu Hostovskému. A nepůsobil na epická cyklická díla Jiráskova Lev N. Tolstoj Vojnou a mírem, barvitým líčením vojenského kolektiva a bitev? Vůbec vliv takové Vojny a míru či Dostojevského Zločinu a trestu je u nás daleko důležitější než Černyševského románu Co dělat? nebo Turgeněvových románů a povídek, z nichž první měl svou specifickou váhu hlavně na ruské půdě a druhý zase (vedle odezvy Lovcových zápisků u Herbena nebo Vrby) spíše ve Francii. Tolstoj vedle toho ovšem u nás působil jako myslitel náboženský a jako sociální kritik a reformátor. Dostojevskij se zase stává ústředním problémem Masarykova Ruska a Evropy. Maxim Gorkij si Matkou podmaňuje dělnické čtenáře a oplodňuje socialistické myšlení; jeho Bosáci jsou předchůdci Tuláků Karla Nového a postav povídek J. R. Hradecského. Dramatik Čechov učaroval Šrámkovi a Čechovovým nebo Garšinovým povídkám se nemohli vyhnouti čeští povídkáři a novelisté. Nově a první po válečné přervě se s Ruskem potkali spisovatelští delegáti k sibiřským legiím, F. V. Krejčí a Jaroslav Hilbert. A pak už přišla vlna legionářského románu, zprostředkující nám ruskou látku a konflikty českých lidí s ruskými dálkami a bouřemi i mezi sebou. Jeho autory jsou z neznámějších Josef Kopta, František Langer, Rudolf Medek, Jaroslav Hašek, František Kubka, Václav Kaplický, Jaroslav Kratochvíl, Václav Cháb, Adolf Zeman, Václav Valenta a Rudolf Vlasák. Do jisté míry je to obdoba sovětské literatury z revoluce a občanské války, obdoba, ale nejen obdoba, i stejná inspirace románů a povídek Babelových, Pilňakových, Fedinových, Fadějevových, Malyškinových, Ivanovových, Lidinových, Sejfulinové aj.

Vedle vnějších, látkových a časových analogií tu bude ovšem potřeba zkoumat, jak nás v naší české literatuře zaujaly *základní otázky ruské literatury*, poměr inteligence a lidu, křesťanství a socialismu, jednotlivce a celku, slavjanofilství a západnictví, později vztah inteligence k revoluci, téma socialistické výstavby, nové pracovní morálky, psychologie nového člověka, jeho celkové konstruktivní účasti na budování země a na její obraně proti fašistickému útočníku. Jedině tak bychom se dopátrali hlubších duchovních, ideových i uměleckých souvislostí mezi literaturou ruskou a českou. Zdá se, že až na poslední období sovětské je náš román neřešil

s takovou myšlenkovou vážností a uměleckou dokonalostí jako román ruský. Tedy ruské vlivy – vedle citlivého ohlasu u čtenářů – ulpěly více jen na látkovém a formálním popudu a naši spisovatelé nedosáhli síly ruského vzoru, spočívající v úžasné typizaci románových postav, v bohatosti děje a myšlenek, v hluboké dušezpytné a sociální analýze.

Proto se odvažují tvrdit, že vedle ruských klasiků, vedle ruského realismu, měla daleko *největší vliv teprve ruská bolševická revoluce 1917*. Nebylo to jen pro účast českého živlu v těchto dějích, jež nám pak vydaly onen široký proud románu legionářského, ale pro samu myšlenku revoluce a sovětů. Říjnová revoluce, vznik Sovětského svazu, jeho budování a politika, vůdcovská postava Leninova byly tak mohutnými činiteli, že se na ně česká literatura ozvala nejen novým překladovým zájmem od prvních revolučních výkřiků ruských básníků Bloka, Majakovského, Bědného, Jesenina a Kljujeva, ale také samostatnými ohlasy, pramenícími ze shodného revolučního citu a naladění, ze stejné nenávisti a lásky, z vášnivého zaujetí pro nový svět, rodící se z krve a naplňující dávné lidské touhy. Zasahuje to několi-kerou básnickou generaci od Sovy přes Neumanna, A. Macka, Tomana, Horu a Hořejšího až k Wolkerovi, Seifertovi, Nezvalovi, Halasovi, Bieblvi a ještě dál až k Nechvátalovi, Nohovi, Holanovi a Hrubínovi, do našich dnů, když mezitím u nás zdomácňují Pasternak, Selvinskij, Bezymenskij, Lugovskoj, Simonov a ještě jiní. Lenin, Lenin-vůdce a Lenin-mýtus, inspiruje naše básníky daleko dříve než Masaryk. A s revolučním přehodnocením dědictví ruských klasiků v SSSR vracíme se i my znova k Puškinovi a Lermontovovi v nových překladech, které tentokráte nezůstávají bez hlubokého vlivu na samy překladatele, hlavně na Josefa Horu, ale i Petra Kříčku.

Po básnicích k nám houfně v překladech přišel ruský revoluční román a povídka s látkovým i formálním vlivem na legionářský román a román válečný (až k Fáberovi). Ale na prvním místě a dříve ještě přichází první dychtivě přijímané poučení o novém světě, Olbrachtovy Obrazy ze soudobého Ruska (1920). Po něm jdou do Sovětů míroví poutníci. Není už ojedinelých slovanských poutí, marně konspirujících o české otázce s carským Ruskem. Je to jediný proud delegací a jednotlivců, vědoucích či tušících, jaký je dosah revolučního Října, hledajících poznání, chtivě okoušejících úžasné dojmy a pilně nás zpravujících o tom, co viděli a zažili, a osvětlujících nám perspektivy zítřka: Šmeral, Majerová, Kopta, Pujmanová, Velemínský, Tille, Fučík, Malířová, Cháb, Týml, Hampl, Hoffmeister, Slavík, Štern aj., nemluvě ani o množství překladů podobné literatury, kterou jsme ještě svůj hlad po vědění a po pravdě dosycovali. (Pokusil jsem se s Jiřím Riessem zachytit všechnu tuto literaturu za léta

1917–1936 v rozsáhlejší bibliografické studii Sovětský svaz v písemnictví Československa.)

To všechno svědčí o radikální změně v našem soustavném poznávání Ruska. Nevyhýbali jsme se přitom dokonce ani literatuře odpůrcí, nenávislné k novým myšlenkám. Naprodukovali jsme se jí za ta léta sami dost a ještě jsme si ji také překládali. Nebyly to vždy jen knihy věcně kritické, ale často i urážlivé pamfletické. Snesli jsme je, vyrovnali se s nimi, ale jejich vliv nebyl hlubší, právě tak ne jako umělecké literatury ruské emigrace. Sama zašla do slepé uličky, sama zůstala na písku. Ne snad proto, že to byla literatura emigrace, ale proto, že neměla co velkého postavit proti dílu bolševické revoluce, že usilovala jen o návrat k tomu, k čemu návratu prostě nebylo. A to ji odlišovalo od velké emigrace Bakuniny, Gercenovy, Turgeněvy, Leninovy i Gorkého.

Nová vlna literatury sovětských pětiletek, oné literatury ryze konstruktivní a nově bojovné po umlknutí občanské války, počínající se Gladkovovým Cementem a končící se zatím Avdějenkovým Miluji..., s mocnými díly Šolochovými a množstvím románových reportáží slabé úrovně umělecké, ale opět tolik typických pro budování země a pro její ovzduší, inspirovala u nás romány Jilemnického, Majerové, Weilův, Pujmanové a Svato-plukovy. Vůbec látkový příklon českého románu k dělnickému prostředí, k průmyslu a technice, ale i k novému vidění vesnice v jejím třídním rozrůznění, je vlivem této literatury sovětské. Také náš nový historický román je možná odrazem renesance ruského historického románu (Tyňanov, A. N. Tolstoj, Čapygin), ač jistě měl dobové podněty vlastní, velmi však zase blízké podnětům sovětským. V lecčems by se tu potvrdzovalo zmíněné Krejčího tvrzení o společné kulturní základně mladých národů (dobově shodné začátky moderní literatury ruské a české, Puškin – Mácha, namnoze shodné vlivy u obou). Humor a bujná satira Zoščenkova, Ilfa-Petrova, ale i Averčenkova a Saltykova-Ščedrina se ozývají např. u Žáka.

Teprve za třicet let po vydání České otázky mohl by její autor vzít zpět svou výtku, že Rusko nestudujeme, že nemáme ruských dějin ani dějin ruské literatury. Sám Masaryk jde v čele důkladného poznávání Ruska, a v republice o něm píše knihy nejen její prezident, ale první i poslední ministerský předseda, což i ideově vyznačuje dvě podstatně různé vývojové etapy, dané jmény a názorovou příslušností K. Kramáře a Z. Fierlingera. Vydávají se velká díla monografická, utěšeně se množí překlady nových věcí a staré se překládají znovu. A jsme-li ještě dost dlužni politickým a filozofickým spisovatelům, ideologům z řad narodníků, slavjanofilů, demokratů i socialistů, poznali jsme zato útočnou literaturu bolševickou a díla Leninova a Stalinova, jež podněcují naši produkci socialistickou.

Přeli jsme se s Rusy o socialistický realismus a surrealismus a naši básníci i literární teoretikové prodělali trnitou cestu spleť uměleckých teorií a dočasných mocensko-politických kursů. Mechanicky se u nás (s módností, již jsme byli až nevkusně poplatni Francii) přijala Šklovského formalistická „teorie prózy“, a to v době, kdy se už její autor sám přiklonil k škole sociologické. Je to jen jedna ze známek bezprostředního a silného (i politicky) vlivu, jaký jsme právě zažívali až po říjnové revoluci a nikdy v takové síle a šíři předtím. Nejednou je tu ruský sovětský vliv doslovný a zcela přímý, i v tom někdy jen mechanickém přejímání uměleckých směrů i ve vlivech látkových a formálních, v hlubokém souznění ideologie a tendence, ve vytlačování myšlenkového vlivu západního a v zápolení s ním.

Nemůžeme sice říci, jako Turgeněv, že sedmi vodami nikdo z nás nesmyje ruského prachu, ale sledujeme-li jen ve zběžném přehledu a v celkovém obrazu ruské vlivy na naši kulturu a z ní hlavně na literaturu (výtvarnictví zůstává stranou, hodně z nedostatku přímého poznávání; o hudbě se neodvažuji z neznalosti mluvit), pak teprve po říjnové revoluci a vlastně teprve tehdy, až u nás říjnová revoluce zapůsobila svými politickými a sociálními důsledky, můžeme mluvit o ruském vlivu, tentokrát na křídlech sociální a socialistické revoluce a socialistické výstavby země. A s těmito novými skutečnostmi znova přichází a vrací se i všechno bohatství ruské kultury předchozích společenských tříd, šlechtické a měšťanské, přehodnocené proletářskou revolucí jako kulturní dědictví ne už jen úzké inteligentské vrstvy a jediné společenské třídy, ale všeho lidu. *A toto přehodnocení kulturního dědictví minulosti je zároveň jedním z nejpodstatnějších ruských, sovětských, východních vlivů na českou vzdělanost, na české myšlení a na naši národní kulturu, protože rozšiřuje její základnu, zabezpečuje její trvání a její rozvoj.*

(1945)